

ŞEYHİ DİVANINDAKİ MÜCERRET UNSURLAR VE BUNLARIN SEMANTİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Muhammet Nur DOĞAN*

Semantik, kelimelerin metin içerisinde uğradığı anlam değişmelerini inceleyen bir bilim dalıdır. Bu değişim, kelimelerin, dilin doğuş ve gelişim vetiresinde uğradığı tarihî ve kültürel muhteva değişikliği sorununu kapsadığı gibi, bir eserin bütünü veya anlamlı bir parçası içerisinde yüklendiği mana farklılığını da işaret eder.

Kelimelerin dilin tabii gelişmesi içerisinde uğradığı anlam değişikliğini izlemenin bir lugat meselesi olmasına ve bir ölçüde statik bir durum arz etmesine karşılık; onların edebî bir eser içinde kazandığı birbirine yakın ve uzak anlamların tesbiti, sanatkarın lafzlara yüklediği muhtevayı tanıma ve böylelikle onun zihninde kopan sanat fırtınasını ve estetik dalgalanmayı izleme imkanını verir ve dinamik bir hususiyet arz eder.

Kelimelerin lugatlarda karşımıza çıkan birbirinden değişik anlamları bir kültür zenginliği hadisesi iken; metnin bütünü ve anlamlı parçaları içinde yüklendiği içerikler, bize belki lugatlara henüz girmemiş anlamların, nüansların ve daha önemlisi edebiyatta orijinalitenin kapılarını açar. Yani biz kelimelerin konteks (bağlam) içerisinde aldığı biraz da özel anlamları izleyerek, edebî eseri vücuda getiren sanatkarın şahsiyetine ulaşır ve böylece onunla sağlıklı bir tanışıklığın imkanını yakalamış oluruz.

Edebiyat; sanat dediğimiz yüksek zihni ve ruhî faaliyetin kelimeler aracılığı ile, yani sözle icra edilen halidir. Bu yüksek zihni ve ruhî faaliyet, yani sanat, dünyaya yeni bir gözle bakmak, farklı boyutlarla onu yeniden inşa etmek, daha açık bir ifade ile, değişik enstrümanlar aracılığı ile yepyeni dünyalar kurmak demektir. Böyle bir iş ise, sanatkarı normal beşerî ilişkiler zemininde daha yükseklere çıkarır ve ruhuna üflenen ilahî nefhanın, yani ilahî sıfatların insandaki nisbî tecellileri bağlamında onu (en başta sanat, icad, ihtira, yaratma, estetik başarı olmak üzere) ilahî sıfatların tecelligâhı haline getirir. Yani sanatçı, kendisine yaratıcı tarafından bağışlanmış nisbî özelliklerle (sıfatlarla) artık ilahî bir fonksiyon sahibidir. İşte bu sebeple Divan şairleri, şair ve sanatkara “mana yaratıcısı, hallâk-ı maanî” sıfatını vermekten çekinmemişler ve ilhamlarını hep ilahî kaynaktan aldıklarını iddia etmişlerdir. Kelimelerin ceset, mana unsurunun ise ruh ve can olarak kabul edilip, şairin de kelimelere ruh veren bir konumda (Tanrı, Cebrail, Hz. İsa) gibi kavram-

* Prof. Dr., I.Ü. Edebiyat Fakültesi. mndogan@istanbul.edu.tr

larla ilişkilendirilerek düşünülmesi, divanlarda ve mesnevilerde çokça rastlanan bir husustur.

Ressam tuval ve renkleri kullanarak, heykeltraş mermerle şekil vererek müzisyen sesleri ve çeşitli enstrümanları harekete geçirerek sanatını icra ederken; edebiyatçı da kelimeler, kelimelere yüklenen geleneksel veya orijinal anlamlar ve bu anlam yüklerini taşıyan kelimeleri bir kuyumcu hassasiyeti ile düzenleme (nazm) yolu ile, ruhuna üflenmiş olan ibda, icat, ihtira, sanat ve yaratma melekesini ortaya koyar. Evet, edebiyat adamının bir sanatkar olarak elinde tek malzemesi vardır; kelime, yani söz... Edebiyatçı, kelime denilen büyümlü malzemeyi kullanır ve onunla insan ruhunda fırtınalar koparan, dünyayı baştan başa değiştiren sihirli etkiler vücuda getirir.

Kelimeler, taşıdıkları anlamlarla fonksiyonel hale gelirler. Eski edebiyatçılarımızın kelimeleri tene, anlamları da ruh ve cana teşbihleri gerçekten güzel ve mantıklıdır:

Hat-ı şî'r ten-i insana benzer
Hayal içinde anın cana benzer

Kelimelerin bir dil içinde taşıdıkları anlam yüklerini araştıran, farklı kontekstlerde arz ettikleri anlam değişikliklerinin sistemini tesbit etmeye çalışan bir ilim dalı olarak semantik, işte bu bakımdan son derecede önemlidir ve başta edebî ve hatta dinî olmak üzere her türlü metnin doğru anlaşılmasında, yani sanatkarın muradının tesbitinde vazgeçilmez bir değere sahiptir.

Divan şiiri metinlerine anlam biliminin uyandırdığı bir dikkatle yaklaşmak oldukça önemli sonuçlar doğuracaktır. Çünkü Divan şairleri hem aldıkları belagat, fesahat ve estetik eğitiminin sonucunda lafızlarla mana unsuru arasındaki bu çok değişken ve fonksiyonel ilişkinin ileri derecede farkındadırlar; hem de asırların kültürel, ilmî ve estetik birikiminden süzülüp gelen bir edebiyat geleneğinin ürünlerini ortaya koyarken kelimelerin lafızları ve manaları ile şiir cümlelerinde birer sihirbaz edası ile oynama başarısını sergilemişlerdir. Yani şu husus hiçbir tereddüde mahal kalmadan ifade edilmelidir ki; Divan edebiyatı şairleri bedî, beyan, belagat (retorik) sahasında usta oldukları kadar, anlam bilim (semantik) alanında da ustadırlar ve bu özellikleri sebebiyledir ki zamanlarını aşan edebî başarılarla imza atabilmişlerdir.

Edebiyat, kelimeler ve bunların anlamları ile icra edilen bir sanat nevidir dedik. Kelimeleri de yükledikleri anlamlar bakımından iki ana kategoride toplamak gerekmektedir: Müşahhas (somut) olanlar; mücerret (soyut) olanlar. Müşahhas olanlar, hayatın elle tutulan, gözle görülen, hissedilen (maddî) yanını karşılarken; mücerret olan kelimeler ise, eşyanın halini, keyfiyetini, sıfatlarını tanımlamada ya da elle tutulamayan, gözle görülemeyen, yani hissedilemeyen (maddî olmayan, manevî) unsurları ifade etmede kullanılırlar. Edebiyat, işte bu iki temel özelliğe sahip kelimelerin birbirleriyle dans ettirilmesidir bir bakıma. Sanatçı objektif dünyayı anlatan ve mücerret hakikatleri ifade eden kelimeleri özenle seçerek ve onları bir kuyumcu hassasiyeti ile (estetik duyarlılıkla) belirli bir düzende (nazm) sıralayarak bu işi gerçekleştirir. Gelişmiş bir hassasiyetle seçilen ve en güzel şekilde

sıralanan kelimeler edebi eserin (şiirin) bütününe hakim olan ve sanatçının kendi ruhundan nefesle ahenk içinde dans ederler. Bir dans gösterisinde dansçıların önceden tespit edilmiş bir sistem içinde birbirleriyle kurdukları ilişkiler (figür) gibi kelimeler de bir edebî eserde (şiirde) karşılıklı olarak çeşitli ilişkiler içerisinde bulunurlar.

Bu ilişkiler sistemini düzenleyen icat edici iradenin (sanatkar) amacı, eşyaya yepyeni bir nizam vermek, dünyayı bambaşka bir gözle yeniden kurmaktır. Edebiyatçı bunun için edebiyatın en değişmez ve vazgeçilmez metodunu kullanır: Teşbih (yani benzetme)... Benzetme (teşbih), varlıklar arası bir sıfat alışverişidir. Güçlünün sıfatını güçsüze izafe etme, yapıştırma veya ödünç verme... “Gül gibi kırmızı yanak” benzetmesinde gülün sıfatı olan kırmızılık yanağa izafe edilmek, yapıştırılmak veya ödünç verilmek suretiyle yanağın hali, keyfiyeti ve görünüşü tamamen değiştiriliyor ve bambaşka bir şekle dönüştürülüyor. Artık yanak gitmiş, yerine kıpkırmızı bir gül gelmiştir. Kahraman bir askerin arslana, erişilmez güzellikte şiirler yazan bir şairin papağana, ilk baharın sultana, kalemin kılıca, ömrün akar suya, hayatın bahçeye benzetilmesinde de durum aynıdır: Bir unsurun bariz bir vasfının diğer bir unsura verilmesi ve böylelikle bir şeyin diğer bir şeyle aynıleştirilmesi.

Teşbih (tasvir, teşhis) müşahhas (somut) unsurlar arasında olabildiği gibi, mücerret (soyut) unsurlar ve müşahhas ile mücerret arasında da kurulabilir. Yani müşahhasın müşahhasa benzetilmesi (tabii müşahhas bir unsurun mücerret bir unsurla karşılanması da mümkün) edebiyat dediğimiz büyümlü faaliyetin temelini teşkil ediyor.

Müşahhas unsurları karşılayan kelimeler yapıları gereği, maddî değerleri ifade ettiklerinden, çok fazla eğilip bükülmeye, evirilip çevirilmeye, yani başkalaştırılmaya müsait değildirler. Mücerret (soyut) unsurlar ise, elle tutulup, gözle görülen varlıklar olmadıkları için, çok çeşitli şeylere benzetilmeye, kalıptan kalıba sokulmaya, fazlası ile eğilip bükülmeye, kısaca, teşbih, teşhis ve tasvir ile başkalaştırılmaya mümkün ve müsait durumdadırlar.

Müşahhas unsurları karşılayan kelimeler hayatın maddî (camid) yanını anlatırken; mücerret unsurlar ise, elle tutulamayan, gözle görülemeyen mana aleminin, ruhun daldığı sonsuz hikmet ummanının, düşünce atının koştığı güzellikler sahasının, hayal kuşunun kanat çırdığı uçsuz bucaksız kudret ve ihtişam fezasının temel taşlarını oluşturur.

Üç büyük medeniyet dilinin zengin kelime kadrosundan beslenen Divan edebiyatı müşahhas ve mücerret unsurlar açısından oldukça geniş imkanlara sahiptir.

Binlerce yıllık maddî kültür birikimini aksettiren müşahhas unsurlar divan şiirinin maddî cephesini oluştururken; mücerret (soyut) unsurları karşılayan kelimeler de bu orijinal edebiyat geleneğinin ruhî yanının, yani manevî cephesinin sır dolu şifrelerini, hikmetlerle dolu mana hazinesinin anahtarlarını teşkil ederler.

Şimdi bütün bu izahlardan sonra, şu hususu önemle vurgulamak gerekmektedir: Bir asrı aşan bir zamandan beri kültürü, dünya görüşü ve estetiği ile irtibatımızın kopuk bulunduğu Klasik edebiyatımızın meselelerine vakıf olabilmemizin,

şifrelerini çözebilmenin, metinlere gerçek anlamda nüfuz edebilmenin yolu işte bu müşahhas ve mücerret şekillerde karşımıza çıkan kelimelerin metinlerin bağlamı (konteks) içinde yüklendikleri derin anlamlarını tayin etmekten, yani maddî ve manevî kültür unsurlarını taşıyan kelimelerin tek tek semantik alanlarını, anlam dairelerini tesbit etmekten geçer. Bu tesbit çabası aynı zamanda bize bu kelimelerin diğer kelimelerle kurduğu çeşitli estetik, poetik, kültürel, felsefî ve psikolojik ilişkilerin de sistemini verecektir. Bu ilişkiler doğru bir şekilde tesbit edilmeden Klasik edebiyatımızın temel kadrosunu teşkil eden anahtar kelimelerin metinler bağlamında semantik tahlilleri yapılmadan metinlerin ruhuna nüfuz edebilmek ve onları doğru bir şekilde anlayabilmek hemen imkansız gibidir. Çünkü bu kelimelere lugatlarda bulunan yetersiz anlamları vererek metinleri çözmeye çalışmak, bizi gerçeklerden oldukça uzak noktalara götürmektedir.

Şimdi bu noktada sevindirici bir hususu dile getirmek gerekiyor. Yukarıda da değindiğimiz gibi, bir asırdan daha fazla zamandır dünya görüşü, estetik sistemi, kültürü ve manevî atmosferi ile irtibatımızın kopuk olduğu Klasik edebiyatımıza yönelik ilgi ve dikkatimizin son yıllarda artan ivmesi bizi o edebiyatın kelime kadrosu ile ciddi bir ilişkiye girme noktasında da yüreklendirmektedir. Bunun sonucu olarak, doktora ve doçentlik tezi düzeyinde yapılan birçok çalışmada divanlar ve mesneviler tahlillere tabi tutulmakta, bu yolda ciddi eserler verilmektedir. Divan şiirinin temel mefhumlarını, mazmunlarını metinler içerisinde geçen halleri ile ele alan ansiklopedik lugat çalışmaları da bu kabilden sevindirici gayretler arasında zikredilmelidir.

Ancak bütün bu tetkik, tahlil ve ansiklopedik eserlerin Klasik edebiyatımızın daha çok müşahhas kelime kadrosu etrafında yoğunlaştığı, mücerret unsurların bu çalışmalarda biraz geri planda kaldığı müşahade edilmektedir.

Halbuki üç boyut içerisinde görünen (maddî) unsurları değil de maddî olmayan (manevî) unsurları ifade ettikleri ve bu sebeple hayalin alabildiğine hür ve sınırsız bir şekilde işlemesine müsait oldukları için, edebi tefekküre, şiire zemin oluşturma açısından müşahhas (somut) kelimelere nazaran daha fonksiyonel olan mücerret (soyut) kelimeler edebi tetkiklerin mihverî haline gelmeli, Divan şiirimiz bu nitelikteki kelimeler açısından sistemli tahlil çalışmalarına konu olmalıdır.

Biz burada Divan şiirinin kurucu ustalarından olan Şeyhî'nin Divanında geçen mücerret kelimeleri ele alacak ve bu unsurların ne tür benzetmelere konu olduklarını liste halinde göstermeye çalışacağız.

Şeyhî Divanında teşbih (benzetme) münasebeti ile geçen mücerret kelimeler ve benzetildikleri unsurlar şöyledir:

adem: Gurûb, dudak; *âh*: Sûz-ı derûn; *ahd*: Kitab; *akl*: Şem', leşker, dizgin, ayna, kervan, tavk; *âr u hayâ*: Perde, şişe; *aşk*: El, fen tuhfe, halvetsaray, İsrâfil, ma'reke, leşker, yol, belâ, metn-i metîn, meydan, bazar, dâr, alem; *baht*: Saray, hufte (uyumuş), tâc, şem', maşrık, taht; *basîret*: Sürme; *belâ*: Hâr, canda bulunan, nûş, dâm, bal.

cân: Harem, siper,, humâr, kurban, hasta, göz, murg (kuş), müşteri, kulak, beg, gencîne, Tûr, raht, sipend, bağ, gülşen, meyyit, tuhfe, pervâne, divâne, bülbül,

yok, şehbâz, dimağ, per, gök, ukde, kervan, vatan, koku, mülk, derdmend, garib, bahr, Hızır, taht, göynük (yanık, ben); *cefâ*: Od, nass (delil); *cevr ü cefâ*: El, izzet ü ikram; *cûd*: Bahar, gülşen, deniz, mimar; *derd*: Derman; *devlet*: Eşik, saray, at, çerâğ, gündüz, sâye, kevkeb; *dil* (gönül): Dîvâne, biçâre, hasta, müşteri, gamze okuna hedef, otağ, gülşen, il, inleyen, gözgü (ayna); *ebed*: Gün; *ecel*: Tavk, şîr (arслан), ha deyince erer; *elem*: Koku; *ezel*: Sehergeh; *fakr*: Duvar; *fazl*: Güher; *ferah u gam*: Gelip gider (şarap); *feyz*: Su, deniz; *firkat*: Nass, cehennem azabı, ağu, zehir, acı, belâ, uzun gün (oruç), azab; *fikr (et)*: Bahr, murg; *fitne*: At, tûfan; *gaflet*: Perde, uyku; *gam*: Taş, çeri, gece, bend, uzun hikâye, şarap; *gayret*: Diken; *gonul*: Göz, hasta, şehir, ev, sırça, garib, gök, levha, kebûter, mihman, kervan, hayal tahtı, vîrâne, sultan menzili, dertli, tapucu (hizmetçi), dîvâne, biçâre, müşteri, hedef, otağ, gülşen, il, inleyen, gözgü (ayna); *gurûr*: Şarap; *gussa*: Kısas, uzun kısas; *guzellik*: Taht, zenginlik, mal, varlık, şehir, hân (sofra), çerâğ, gül, kitab, cennet, güneş; *hacler*: Od; *hasret*: Tûfan, kan, Nûh âfeti; *haşmet*: Saray; *havadis*: Ok; *havf*: Derya; *hayal*: Sultan, Süleyman (padişah); *hayret*: Bahr; *hevâ*: Çeri, büt; *heves*: Dest (el); *hicr*: Od, beriyye; *hikmet*: Sefîne; *himmet*: Sîmurg, kapı; *hulk*: Nesîm, yel; *husn* (güzellik): Zenginlik, mal, varlık, şehir, hân (sofra), çerâğ, gül, kitab, hırmen, cennet, güneş; *insaf*: Muhal şey; *inâyet*: Gevher; *kadr*: Mimar, deniz, saray; *kahr*: Yel, zehr; *kaygı*: Gece; *kerem*: Meydan, mihman (saray kapısında), derman, kemer, nân; *kulluk*: Kemer; *kûf*: Zalâm; *lafz*: Müferrih; *letâfet*: Bûstân, kamer; *lutf*: Eşik, dem, şarap, nesîm; *melâmet*: Kûy, mülk; *muhabbet*: Yol, sultan; *müruvvet*: Şarâb-ı hâs; *murad*: Ok; *nâle*: Çan sesi; *nâmus u âr*: Şişe; *nefs*: İblis; *nimet*: Yağmur; *nuk*: Muallim; *redd*: El; *riyâ*: Od, sanem; *rızâ ve sabr*: Var ve yok; *rûh*: Sefîne; *saadet*: Ok, kapı, top, nesîm, gün, yıldız; *sabr*: Oruç, muhal, yok, kervan; *safâ*: Sofa, bâzâr, harem; *sehâ*: Serçeşme, libas, âb (su); *sıhhat*: Gül; *sır*: Semend; *sûrûr*: Saray; *Şâdî*: Bahar; *Şefaât*: Hırmen; *Şeref*: Hümâ, burc; *Şeriat*: Saray; *Şevk*: Kısas, od; *Şirk*: Şâm (akşam); *tâat*: Kapı; *tâli*: Yıldız; *ta'n*: Seng (taş); *uzlet*: Ev; *vakt*: Sâki; *visal*: İyd (bayram), ramazan gecesi, bal, zülâl; *vefâ*: Yel, harem; *yakîn*: Cemal; *zevk*: Ab (su); *zulm*: Ev; *zuhd*: Libas.

Görüldüğü gibi, Şeyhi Divanında çeşitli teşbih, tasvir ve teşhis münasebetine konu edinilmiş 96 mücerret unsur yer almaktadır. Bunların bir kısmı tek bir şeye benzetilirken, bir kısmı da bir çok unsurla karşılanmıştır. Kendisine benzetilenlerin bir kısmı müşahhas unsurlar iken, bir kısmı da yine mücerret unsurlardır. Yani mücerret (soyut) unsurlar çoğu zaman müşahhas unsurlara bazen de bunların yine kendileri gibi soyut (mücerret) bir unsurla teşbih münasebetine girdiği gözlemlenmektedir.

Listede yer alan 96 mücerret unsur içerisinde sayıca en çok benzetmeye konu olan kelime “cân”dır. Bu kelime Şeyhî Divanında 37 benzetmeye konu olmuştur. Bundan sonra sırasıyla “gönül” 30; “hüsn (güzellik)” 11; “firkat” 8; “gam” ve “saadet” 6’şar; “kerem” 5; “lutf”, “sabr” ve “visal” 4’er; “ecel”, “hasret” ve “kadr” ise 3’er unsurla karşılanmışlardır.

Şeyhî Divanında mücerret unsurların kendisine benzetildiği (müşebbehün bih) unsurların toplam sayısı 183’dür. Yani 96 mücerret unsur, toplam olarak (mücerret, müşahhas karışık) 183 unsurla karşılanmış ve anlam ilişkisine girmiştir.

Şimdi teşbih ilişkisi içerisinde yer alan toplam 279 unsuru bir de kendisine benzetilen (müşebbehün bih)- benzeyen (müşebbeh) yönü ile ele alalım.

Şeyhî Divanında bulunan mücerret unsurların kendisine benzetildiği unsurlar, alfabetik sıra dahilinde şöyle bir manzara arz ediyorlar:

Âb (su): Zevk, sehâ (cömertlik); *acı belâ*: Firkat (ayrılık); *adl*: yüz; âfet: Boy, kaş; *ağu*: Firkat; *'alem*: Aşk; *at*: Fitne, sır, devlet; *ayna*: Akıl, dil (gönül); *azab*: Firkat; *bâğ*: Can; *bahar*: Cûd (cömertlik), şâdî (sevinç); *bahr*: Hayret, fikr(et), can, kadr, cûd, feyz, havf (korku); *bal*: Visal, belâ; *bâzâr*: Safâ, aşk; *beg*: Can; *belâ*: Aşk; *ben*: Can; *bend*: Gam; *beriyye*: Hicr; *biçâre*: Gönül; *burc*: Şeref; *bûstân*: Letâfet; *bûlbûl*: Can; *büt*: Hevâ; *can*: Beden, ten, sevgili; *canda bulunan*: Belâ; *cehennem azabı*: Firkat; *Cemâl*: Yakîn; *cennet*: Hüsn (güzellik); *çeri*: Gam; *çerağ*: Hevâ, gam; *çeşm*: Can; *dalâlet*: Zülf; *dâm*: Belâ; *dâr*: Aşk; *dem*: Lutf; *deniz*: Kadr, cûd, feyz, havf; *derdmend*: Can, gönül; *derman*: Kerem, derd; *derya*: Bk.Bahr, deniz; *dest* (el): Heves, redd, aşk, cevri ü cefâ. *diken*: Gayret; *dimâğ*: Can; *divane*: Dil (gönül), can; *dîvâr*: Fakr; *dudak*: Adem (yokluk); dizgin: Akl; *ekin*: Ömür; *eşik*: Lutf, devlet; *ev*: Gönül, uzlet, zulm; *fen*: Aşk; *ferah u gam*: Gelir-gider (şarap); *fitne*: Kaş, göz; *garib*: Can, gönül; *gencine*: Can; *gök*: Can; *göz*: Can; *gözgü* (ayna): Dil (gönül); *gurûb*: Adem (yokluk); *güher*: Fazl; *gülşen*: Gönül, cûd, can; *gün*: Ebed; *gündüz*: Devlet; *gece* (ramazan): Visal; *gece*: Kaygı, gam; *gevher*: İnyet; *gök*: Gönül; *göynük*: Can; *göz*: Gönül; *gulgul-i ceres* (çingirak sesi): Nâle; *gül*: Güzellik, sıhhat; *güneş*: Hüsn (güzellik); *uzun gün*: Firkat; *ha deyince erer*: Ecel; *halvet saray*: Aşk; *hân* (sofra): Güzellik; *hâr* (diken): Belâ; *harem*: Vefâ, safâ, can; *hasta*: Can, gönül (dil); *hayal*: Bel; *hayal tahtı*: Gönül; (gamze okuna) *hedef*: Gönül; *hurmen*: Şefaât, hüsn; *Hızr*: Can; *huftu* (uyumuş): Baht; *humâr*: Can; *humâ*: Şeref; *iyd*: Visal; *İblis*: Nefs; *il*: Dil (gönül); *inleyen*: Dil; *iman*: Yüz; *İsrafil*: Aşk; *izzet ü ikram*: Cevri ü cefâ; *kamer*: Letâfet; *kan*: Hasret; *kand*: Kahr; *kapı*: Himmet, saadet, taat; *kebûter*: Gönül; *kemer*: Kerem, kulluk; *kervan*: Can, akl, gönül, sabr; *kevkeb*: Devlet; *kitab*: Ahd (söz verme), güzellik (hüsn); *kıssa*: Şevk; *koku*: Can, elem; *kulak*: Can; *kurban*: Can; *kûy*: Melâmet; *leşker*: Akl, aşk; *levha*: Gönül; *libas*: Sehâ, zühd; *mal*: hüsn (güzellik); *mânâ*: Dudak; *ma'reke*: Aşk; *meydan*: Kerem, aşk; *meyyit*: Can; *mihman*: Kerem, gönül; *mi'mâr*: Kadr, cûd; *muallim*: Nutk; *muhâl şey*: İnsaf, sabr; *murg* (kuş): Can, fikr, fikret; *muferrih*: Lafz; *mülk*: Can, melâmet; *müşteri*: Dil (gönül), can; *nân*: Kerem; *nass* (delil): Firkat, cefâ; *nesim*: Hulk, lutf, saadet; *Nuh âfeti*: Hasret; *nûr*: Yanak, yüz; *nûş*: Belâ; *od* (ateş): Şevk, riyâ, hicr, haclet, cefâ, saadet; *ok*: Murad, havâdis; *oruç*: sabr; *otağ*: Gönül; *ömür*: Sevgili; (Süleyman) *padişah*: Hayal; *Per* (kanat): Can; *raht*: Can; *sâkî*: Vakt (felek); *sanem*: Riyâ, hevâ; *saray*: Şeriat, sürûr, kadr, devlet, haşmet, baht; *sâye*: Devlet; *sefine*: Himmet, rûh (hayret denizinde yüzen); *sehergeh*: Ezel; *semend*: Bk. At; *seng*: Ta'n; *serçeşme*: sehâ; *sevdâ*: Zülf; *sırça*: Gönül; *sıhr*: Göz; *şimurg*: Himmet; *sipend*: Can; *siper*: Can; *saffa*: Safâ; *su*: Feyz; *sultan*: Muhabbet, hayâl; *sultan menzili*: Gönül; *süz-ı derûn*: âh; *Süleymân*: Hayâl; *surme*: Basîret; *şâm*: Şirk; *şarap*: Lutf, gurûr, gam; *şehbâz*: Can; *şehir*: Güzellik (hüsn), gönül; *şem'* (çerağ): Baht, akl, güzellik, devlet; *şîr*: Ecel; *şîşe*: Nâmus u âr, hayâ; *tâc*: Baht, can, güzellik; *taş*: Gam; *tavk* (gerdanlık): Ecel, akl; *top*: Saadet;

tûfîn: Hasret, fitne; *tuhfe*: Can, aşk; *Tûr*: Can; *ukde*: Can; *uyku*: Gaflet; *uzun hikâye*: Gam, gussa; *varlık*: Güzellik; *var-yok*: Rızâ-sabr; *vatan*: Can; *vîrâne*: Gönül; *yağmur*: Nimet; *yel*: Vefâ, hulk, kahr; *yıldız*: Saadet, tâli'; *yok*: sabr; *yol*: Aşk, muhabbet; *zehr*: Kahr, firkat; *zalâm*: Küfür; *Zenginlik*: Güzellik (hüsn); *zülâl*: vuslat; *zûlf*: Zulmet.

Burada da görüldüğü gibi, kendisine benzetilenler listesi içinde yer alan unsurların büyük bir çoğunluğunun tek benzeyeni vardır. İki'den fazla benzeyeni olan kelimeler şunlardır: “Bahr”7; “od” ve “saray”6’şar; “kervan” ve “şem”4’er; “at”, “ev”, “gülşen”, “gül”, “harem”, “kapı”, “nesîm”, “şarap”, “taht” ve “yel” 3’er benzeyen.

Sonuç olarak; Şeyhî Divanında çeşitli benzetmelere konu olan mücerret kelimelerin değerlendirilmesinden hareketle şu hususu ifade etmek gerekmektedir: Bir edebî eseri anlamak; onda bulunan kelimelerin çeşitli şekillerde içine girdiği ilişkilerin sistemini çözmek ve anlam dediğimiz sihirli âleme gerçek boyutlarıyla dalmak demektir.

Şiir bir şehre benzetilecek olursa, her beyit de o şehirde bulunan ev gibi düşünülebilir. O evlerin (beyitlerin) kapıları ise kelimelerdir. Kapıların (kelimelerin) kanatları açılmadan eve girilmez.

İnsan oğlu için bitimsiz güzellikleri barındıran Divan şiirimizin evlerine (beyitlerine) hakkı ile nüfuz edebilmek ve onlardaki hazineleri keşfedebilmek için bu şiirin sihirli kapılarından, yani kelimelerin kanatlarını aralayarak girmek icap ediyor. Acele verilmiş (olumlu veya olumsuz) genel hükümlerle onu anlamaya çalışmak, eve bacasından girmek gibidir.

Divanlarımızın ve mesnevilerimizin mücerret, müşahhas bütün kelime kadrosu etrafında yapılacak ciddi tahliller, terkipler ve değerlendirmeler sonunda anlaşılacaktır ki, Divan şiirimizin rûhuna şimdiye kadar gerçek anlamı ile (bütünüyle) nüfûz edilememiştir ve bu saha kendine ömrünü vakfedecek araştırmacıları hasretle beklemektedir.